

POMOC ROZWOJOWA W ETIOPII

Anna-Maria Prymas

Nr albumu 78849

W pracy przedstawiono podstawy teoretyczne pomocy rozwojowej, uwarunkowania geograficzne, polityczne, społeczne i ekonomiczne Etiopii, zwłaszcza analizę potrzeb Etiopii w oparciu o Cele Zrównoważonego Rozwoju. Omówiono także jako przykład pomocy rozwojowej program wspierania edukacji przez oświetlenie szkół podstawowych oraz wyposażenie bibliotek szkolnych realizowany w latach 2015–2016 w południowej Etiopii przez Polskie Centrum Pomocy Międzynarodowej.

Wstęp

1. Pomoc rozwojowa – podstawowe pojęcia
 - 1.1 Kwalifikacja rodzajów pomocy rozwojowej
 - 1.2 Organizacje zajmujące się pomocą rozwojową
2. Etiopia
 1. Uwarunkowania geograficzne, polityczne, społeczne i ekonomiczne
 2. Analiza potrzeb Etiopii w oparciu o Cele Zrównoważonego Rozwoju
3. Studium przypadku wybranego programu pomocowego dla Etiopii
 1. Założenia i przygotowanie
 2. Rezultaty i efekty projektu

Bibliografia

1. Pomoc rozwojowa – podstawowe pojęcia

Według definicji Komitetu Pomocy Rozwojowej (DAC), będącego częścią OECD, aby podjęte działanie mogło zostać zakwalifikowane jako oficjalna pomoc rozwojowa, spełnione muszą zostać trzy warunki¹: musi być podjęte przez urząd państwowy, jego głównymi celami muszą być promocja dobrostanu i rozwoju ekonomicznego, a finansowanie musi być darowizną w przynajmniej 25%. Pomocy rozwojowej udzielają również podmioty prywatne, a prywatna pomoc rozwojowa, to pomoc zaprojektowana tak, aby wspierać wzrost ekonomiczny i umożliwiać pomoc społeczną w krajach rozwijających się. Definicja ta wyłącza pożyczki i dodatki przeznaczane na finansowanie wojsk i organizacji paramilitarnych. W praktyce udzielane wsparcie można podzielić na trzy grupy²:

- a) Projektowe: współpraca z systemami rządowymi państwa otrzymującego wsparcie jest niska lub nieistniejąca. Fundusze przeznaczone zostają na wsparcie konkretnej i uprzednio ustalonej inicjatywy, zakładającej jasno określone działania wykonywane w określonym czasie – np. szkolenia dla nauczycieli.
- b) Budżetowe: forma wsparcia wysoce angażująca struktury rządowe służące m.in. alokacji środków, zaopatrzeniu oraz księgowości. Pomoc nie jest powiązana z żadnym projektem ani programem, objawia się w formie kwoty pieniężnej przekazanej strukturom państwowym do dyspozycji. Oczekuje się, że środki zostaną rozdysponowane na rozwój dobrobytu obywateli i wsparcia niezbędnej infrastruktury.
- c) Sektorowe: dawcy pomocy rozwojowej mogą zaangażować się we wsparcie wybranego sektora w państwie obdarowywanym. Najpopularniejszym rozwiązaniem jest tzw. rozwiązanie koszykowe (ang. *basket arrangement*), w którym grupa darczyńców łączy swoje środki na jednym koncie, najczęściej zarządzanym przez inicjatora akcji. Środki są w całości przeznaczane na konkretny program lub sektor gospodarki, jednak rozliczane osobno.

¹ Alamirew M., 2013 *Impact of foreign aid on domestic saving (Case study in Ethiopia)* College of Business and Economics, Addis Ababa University

² Bandstein S., 2007, „*What Determines the Choice of Aid Modalities?*”, Swedish Agency for Development Evaluation, Sweden

Pomocy rozwojowej udziela się zazwyczaj na podstawie apeli ogłaszanych przez organizacje humanitarne³:

- a. Apel strategiczny (dawniej skonsolidowany) – ma miejsce, gdy kilka organizacji występuje o środki związane z tym samym celem. Organizacje pomocowe w odpowiedzi na tego rodzaju apele tworzą plany strategiczne ujmujące harmonogram, koordynację, rodzaj i wysokość dofinansowania oraz sposoby audytu i monitorowania postępów. Odpowiedzią na apel strategiczny jest pomoc rozwojowa.
- b. Apel nagły – wydawany jest w odpowiedzi na nagłe, nieprzewidziane zdarzenia takie jak działania wojskowe lub klęski żywiołowe, w celu utworzenie ustrukturyzowanej pomocy na pierwsze trzy tygodnie do sześciu miesięcy po wystąpieniu zdarzenia. Skupione są na kwestiach niezbędnych do ratowania ludzkiego życia oraz programy szybkiej odbudowy, które można ukończyć w czasie trwania akcji. Działania prowadzone pod wpływem apelu nagłego nazywane są pomocą humanitarną.

1.1 Podział pomocy rozwojowej według ilości podmiotów

Pomoc rozwojowa może być udzielana przez jeden lub kilka podmiotów, na podstawie odpowiednio umów bilateralnych i multilateralnych⁴. Pomoc bilateralna świadczona jest pomiędzy krajem ofiarodawcą a krajem odbiorcą (będącym zwykle krajem rozwijającym się). Zagrożeniem wynikającym z otrzymywania tego typu pomocy jest dług zaciągany u konkretnego państwa, który może prowadzić do uzależnienia słabszego ekonomicznie podmiotu od dostaw i spółek czołowych światowych graczy.

Rozwojowa pomoc wielostronna inicjowana jest zwykle przez organizacje zrzeszające grupy państw, takie jak Bank Światowy czy Agencje ONZ. Organizacje międzynarodowe zwykle lepiej potrafią skupić się na rozdysponowaniu środków według kryteriów rozwojowych, udzielając pomocy w sposób bardziej zrównoważony.

1.2 Podmioty udzielające pomocy rozwojowej

³ OCHA, 2016 „*World Humanitarian Data and Trends 2015*”, United Nations

⁴ Alamirew M., 2013 *Impact of foreign aid on domestic saving (Case study in Ethiopia)* College of Business and Economics, Addis Ababa University

Jak wspomniano wyżej, pomoc rozwojowa udzielana może być zarówno przez organizacje rządowe, międzynarodowe jak i prywatne. W przypadku oficjalnej pomocy rozwojowej ze strony rządu, zajmuje się nią zwykle Ministerstwo Spraw Zagranicznych danego kraju – takie rozwiązanie ma miejsce w Polsce. Niektóre państwa, jak na przykład Francja, Japonia czy USA posiadają jednostki zajmujące się wyłącznie pomocą rozwojową⁵.

Wiele organizacji międzynarodowych prowadzi pomoc rozwojową. Działalność na największą skalę prowadzi Organizacja Narodów Zjednoczonych, Międzynarodowy Fundusz Walutowy i Program Narodów Zjednoczonych na rzecz Rozwoju (UNDP).

Prywatne podmioty, działające w ramach prywatnej pomocy rozwojowej (PDA), to na przykład:

- a. Action Aid International - fundacja szczególną wagę przykładająca do praw kobiet i za pomocą tego obszaru wpływająca na kwestie polityczne, ekonomiczne i ekologiczne na całym świecie.
- b. Concord – europejska konfederacja organizacji pozarządowych, wspierająca proces powstawania strategii i działalność jednostek Unii Europejskiej w ramach pomocy rozwojowej
- c. Grupa Zagranica – polska federacja organizacji pozarządowych, monitorująca i raportująca kwestie pomocy rozwojowej podejmowane przez Polskę, oraz zapewniająca wsparcie merytoryczne i platformę do współpracy sektora pozarządowego

2. Etiopia

2.1 Uwarunkowania geograficzne, polityczne, społeczne i ekonomiczne

Etiopia jest państwem położonym w Afryce Wschodniej, na tzw. „rogu afrykańskim” granicząc między innymi z Somalią, Sudanem i Sudanem Południowym. Od ogłoszenia niepodległości przez Erytreę nie ma dostępu do morza, co ogranicza jej możliwości handlu morskiego z bliskim Półwyspem Arabskim – zmuszona jest do korzystania z portu sąsiadującego Dżibuti.⁶ Etiopia posiada niewielkie złoża złota, platyny, miedzi, potażu i gazu. Ma potencjał zasobowy w kwestii energii wodnej, z której pozyskuje 77% swojej energii.⁷ Dostęp do elektryczności na rok 2017 miało 43% populacji. Głównymi problemami

⁵ <https://www.polskapomoc.gov.pl/Pomoc,rozwojowa,na,swiecie,84.html>

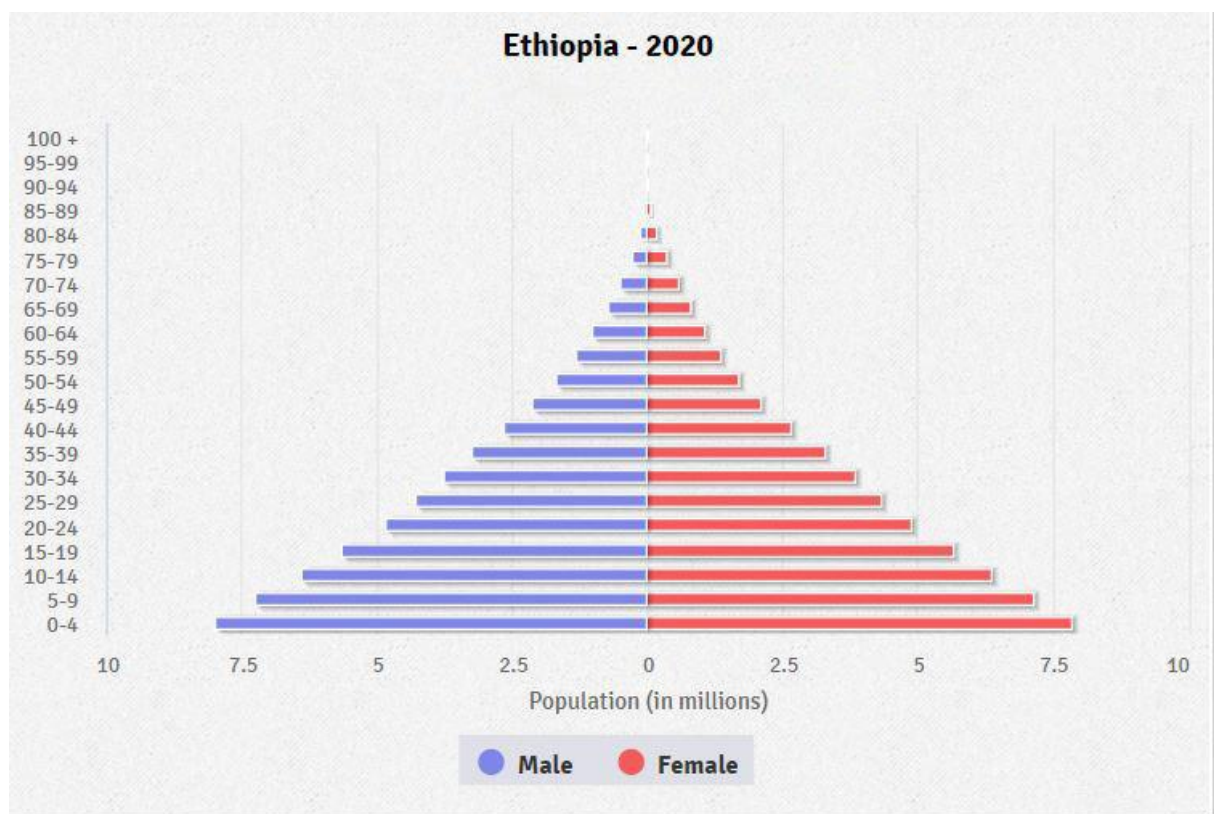
⁶ <https://www.worldbank.org/en/country/ethiopia/overview>

⁷ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/et.html>

środowiskowymi, z którymi zmagają się Etiopia jest wylesianie, erozja ziemi i zanik bioróżnorodności.

Kraj ten zamieszkuje około 108 milionów osób, co czyni go drugim najludniejszym państwem Afryki i 13 na świecie.⁸ Około 40% populacji stanowią osoby poniżej 15 roku życia. Średnia długość życia wynosi 67,5 lat – średnia światowa w 2016r. wynosiła 72 lata⁹. Wskaźnik śmiertelności niemowląt wynosił 0,3% w 2018 roku, co oznacza, że w ciągu dziesięciu lat spadł dwukrotnie¹⁰. 79,7% populacji zamieszkuje tereny wiejskie, a około 13,7% żyje w skrajnej biedzie definiowanej na poziomie poniżej 1,90 USD na dzień.¹¹

Rysunek 1 Piramida wieku Etiopii w roku 2020

Źródło: Central Intelligence Agency, *The World Factbook*, dostęp 29.04.2020

Etiopia jest federalną republiką demokratyczną, w której istnieją ograniczenia w kwestii wolności słowa i możliwości krytyki rządu. Po wyborach w 2018 roku wypuszczono jednak na wolność dziennikarzy opozycji, i zniesiono ograniczenia w użytkowaniu Internetu i

⁸ Ibidem.

⁹ WHO, 2016 Global Health Observatory Data, Life Expectancy

¹⁰ Plecher H., 2020 Ethiopia: Infant mortality rate from 2008 to 2018, statista.com dostęp 05.2020

¹¹ <https://countries.africasdgindex.org/#/ethiopia>

dostępie do telewizji.¹² Rząd etiopski zaprzecza doniesieniom o stosowanych torturach, pomimo dostępnych wiarygodnych potwierdzeń tego faktu. W politykę wewnętrzną Etiopii silnie włączona jest świadomość etniczna. Prowadzi to często do radykalizacji i konfliktów na tle etnicznym – szczególnie, że kraj ten zamieszkuje kilka grup etnicznych, podzielonych na 9 republik¹³. Z najliczniejszej grupy wywodzi się nowowybrany premier Etiopii: Abiy Ahmed, który otrzymał Pokojową Nagrodę Nobla za zakończenie wieloletniego impasu pomiędzy Etiopią a Erytreą zaledwie dwa miesiące po objęciu rządów. Premier obiecuje skierowanie Etiopii na drogę pełnoprawnego ustroju demokratycznego. Pomimo uznania światowego jego poparcie wśród wyborców maleje, nawet w jego rodzinnym regionie Oromia.¹⁴

Etiopia zajmuje 173 pozycję w rankingu HDI za rok 2018 prowadzonym przez UNDP, w ciągu czterech lat awansując o jedną pozycję.

2.2 Analiza sytuacji Etiopii w oparciu o Cele Zrównoważonego Rozwoju

Analiza oparta została na Dobrowolnym Przeglądzie Podejmowanych Działań (ang. Voluntary National Review on SDGs – VNR) Etiopii złożonym w roku 2017. Raport skupił się na Celach nr 1, 2, 3, 5 oraz 9, kraj ten musi jednak wdrożyć działania we wszystkich siedemnastu celach. Aktualne dane podane są na podstawie 2019 Africa SDG Index and Dashboards Report.

Jednym z głównych problemów Etiopii jest krańcowa bieda, w której, jak wspomniano wyżej, znajduje się około 14% populacji. W 2004 roku odsetek ten był ponad dwukrotnie większy i wynosił 38,7%.¹⁵ Warto zaznaczyć, że poniżej 3,60 USD/dzień żyje 60% Etiopczyków. Z uwagi na wysoki roczny przyrost populacji na poziomie 2,6%¹⁶, wysoki poziom degradacji ziem i niską dywersyfikację możliwych do podjęcia aktywności ekonomicznych sytuacja w kraju, pomimo poprawy na wielu polach wciąż jest zła.

W przypadku celu drugiego – „Zero głodu” – Etiopia również poczyniła kroki w kierunku jego zwalczania. Wciąż (2019) 21,4% obywateli jest niedożywionych, jednak ten odsetek stale spada – w 2005 roku wynosił on 47%.¹⁷

Zaadresowanie celu trzeciego – „Zdrowie i dobrobyt” jest kwestią wysoce złożoną. Jak większość SDG jest współzależny od innych, w tym przypadku szczególnie od dwóch

¹² Human Rights Watch, 2018 *Ethiopia: Events of 2018*

¹³ <http://www.ethiopia.gov.et/government-structure>

¹⁴ Lashitew A., 2019 *Ethiopia Will Explode if It Doesn't Move Beyond Ethnic-Based Politics*, Foreign Policy

¹⁵ Amoani S., 2017 *Progress made: Update on SDGs in Ethiopia*, The Borgen Project

¹⁶ The World Bank *Annual Population Growth in Ethiopia*

¹⁷ The Open University *Nutrition: Common Nutritional Problems in Ethiopia*

wymienionych powyżej. Dodatkowym zagrożeniem w Etiopii jest rozprzestrzeniający się wirus HIV – w 2019 roku na 100 000 osób 17 zostało zakażonych – w porównaniu z rokiem poprzednim to o 7 osób mniej.¹⁸ Według Africa SDG Index wyraźnie spada także odsetek umierających na malarię oraz śmiertelność dzieci poniżej 5 roku życia. Wzrasta jednak liczba osób ginących w wypadkach drogowych.

Cel piąty – „Równość płci” jest celem trudnym do osiągnięcia w całej Afryce. Ogromnym problemem, również w Etiopii, jest obrzezanie kobiet, któremu poddanych jest 65% dziewcząt. Odsetek ten od dłuższego czasu pozostaje bez zmian. Z drugiej strony 47,6% ministrów w Etiopii stanowią kobiety, a stosunek kobiet do mężczyzn w udziale w całkowitej sile roboczej kraju to 88%.

Ostatnim celem będącym pod szczególną uwagą etiopskiego rządu jest cel 9 – budowanie stabilnej infrastruktury, promocja zrównoważonego uprzemysłowienia i wspieranie innowacji. Jest to cel trudny do osiągnięcia, szczególnie na bieżącym etapie rozwoju. Niewielki wzrost zanotowano w odsetku użytkowników Internetu, który wynosi 18,6% populacji. Rząd etiopski przeznaczają 0,6% PKB na badania i rozwój – jest to odsetek stabilny na przestrzeni lat i jeden z wyższych wyników w regionie. Z okolicznych krajów jedynie Kenia i Egipt przeznaczają na ten cel więcej (odpowiednio 0,79% i 0,71% PKB w 2019 roku). Pozostałe, takie jak Sudan, Erytrea czy Somalia w ogóle nie ujmują B&R w swoich planach dystrybucji PKB.

3. Studium przypadku wybranego programu pomocowego dla Etiopii

Etiopia, pomimo wykazanych w poprzednich rozdziałach postępów w podstawowych obszarach, wciąż ma przed sobą długą drogę do osiągnięcia bezpiecznego poziomu. Podstawowym narzędziem, w które należy wyposażyć społeczeństwa rozwijające się jest edukacja, z tego też powodu wiele programów pomocy rozwojowej skupia się na zwiększeniu dostępności szkół, materiałów dydaktycznych i dostarczeniu elektryczności do placówek edukacyjnych, aby zajęcia mogły odbywać się po zmroku. Wiejska rodzina w Etiopii, w celu wyżywienia się potrzebuje pracy wszystkich członków rodziny, w tym dzieci – mogą one więc chodzić do szkoły dopiero po skończeniu prac rolnych lub okołodomowych.

¹⁸ UNAIDS 2018, *Ethiopia overview*

Według badań Banku Światowego w 2015 roku jedynie 39% uczniów ukończyło 8 klas podstawowej edukacji.¹⁹

Polskie Centrum Pomocy Międzynarodowej to działająca na całym świecie fundacja powstała w 2006 roku, której misją jest niesienie pomocy humanitarnej, rozwojowej i ratunkowej osobom potrzebującym. W swojej działalności rozwojowej organizacja skupia się na wsparciu ekonomicznego rozwoju i kreowaniu nowych miejsc pracy w krajach Bliskiego Wschodu i Afryki. Dostarcza narzędzi i wiedzy niezbędnych do rozwoju, takich jak szkolenia służb ratowniczych, dostarczanie odnawialnych źródeł energii, społecznych, niedrogich mieszkań czy wspieranie rolnictwa i rolników.²⁰

3.1 Założenia i przygotowanie

PCPM w latach 2015-2016 implementowało w południowej Etiopii program wspierania edukacji poprzez oświetlenie szkół podstawowych oraz wyposażenie bibliotek szkolnych.²¹ Celem projektów była poprawa warunków i jakości nauczania dzieci i młodzieży ze zmarginalizowanych terenów wiejskich. Objętymi działaniami roku 2015 miały być rejony Oromo i SNNP, w 2016 skupiono się na mniejszych jednostkach Guji i Borena, wchodzących w terytorium najliczniejszego obszaru Oromo.²² Wybrane rejony mają charakter pasterski lub półpasterski. Planowano inwestycje w panele solarne umożliwiające oświetlenie bibliotek po zmroku i tym samym zwiększenie ich dostępności, wzbogacenie bazy książek w czytelnicy uatrakcyjnijając je dla dzieci i dorosłych oraz szkolenia dla kadr pedagogicznych. Decyzje o priorytetach uzasadniono faktem, że w wioskach i szkołach oddalonych od dróg asfaltowych niemożliwe jest prowadzenie zajęć po zachodzie słońca, który w okolicach równika występuje niezmiennie po godzinie 18. Zniwelowanie tej przeszkody w założeniu powinno zwiększyć odsetek dzieci i młodzieży posiadającej podstawowe umiejętności, takie jak czytanie i pisanie oraz umiejętności matematyczne.

W 2015 roku postawiono sobie za cel zapewnienie trwałego i taniego oświetlenia 225 szkołom z regionów Oromo i SNNP, a przez to ułatwić zdobywanie edukacji 70 000 uczęszczających do placówek dzieci.

¹⁹ The World Bank *Education statistics Country at a glance – Ethiopia* dostęp 3.05.2020

²⁰ <https://pcpm.org.pl/polskie-centrum-pomocy-miedzynarodowej>

²¹ <https://www.polskapomoc.gov.pl/Wsparcie,edukacji,w,Poludniowej,Etiopii,poprzez,oswietlenie,szkol,podstawowych,oraz,wyposazenie,bibliotek,szkolnych,1911x270.html>

²² Central Statistical Authority, 2012 *2007 Population and Housing Census of Ethiopia – Administrative Report*, Addis Ababa

Założeniem programu w roku 2016 było wyposażenie w panele słoneczne 100 szkół. Dzięki oświetleniu i doposażeniu lokalnych bibliotek planowano dotrzeć do około 30 000 uczniów i zapewnić im warunki do nauki czytania. Aby zadbać o wpływ długoterminowy, przygotowano szkolenia dla 200 członków kadry pedagogicznej na temat zarządzania bibliotekami, oraz obsługi i konserwacji paneli słonecznych. Dodatkowo planowano dostarczyć wiedzę na temat metodyki nauczania 100 nauczycielom z regionu.

Projekty uzyskały dofinansowania Ministerstwa Spraw Zagranicznych w łącznej wysokości 2 237 397 PLN. Działania były podejmowane w okresie od marca do grudnia odpowiedniego roku.

3.2 Rezultaty i efekty projektów

W rezultacie podjętych działań, w 2015 roku w systemy fotowoltaiczne wyposażonych zostało 226 szkół, do których uczęszczało 100 000 dzieci. Do tych samych szkół dostarczono również książki, w szczególności do nauki czytania dla najmłodszych oraz słowniki. Oprócz dostarczania gotowych pozycji, PCPM podjęła współpracę z lokalnym partnerem, przygotowując zestaw baśni i podań w miejscowym języku Oromo. Umożliwia on naukę czytania na podstawie źródeł z własnej kultury. W Etiopii funkcjonują 83 języki i około 200 dialektów²³, co skutkuje utrudnionym dostępem do lektur w języku mówionym przez mniejszości etniczne.

Dzięki programowi przeprowadzonemu w roku 2016 zapewniono oświetlenie w 103 szkołach w regionie, do których uczęszcza 35 000 dzieci, wyposażając jednocześnie biblioteki placówek w dodatkowe materiały. Dzięki temu możliwe jest prowadzenie szkół wieczorowych dla dorosłych oraz odrabianie lekcji przez dzieci. Przeprowadzono szkolenia dla 187 członków kadr pedagogicznych w zakresie obsługi i konserwacji paneli słonecznych oraz zarządzania bibliotekami. W temacie metodyki nauczania 141 nauczycieli uzyskało dodatkową wiedzę. Dodatkowo opublikowanych zostało 187 zestawów szkoleniowych w zakresie metodyki skutecznego nauczania czytania w szkołach podstawowych.

²³ <http://www.ethiopiantreasures.co.uk/pages/language.htm>

Tabela 1 Rezultaty działań programów pomocowych w Etiopii w latach 2015 i 2016

Zakres	2015		2016	
	Plan	Realizacja	Plan	Realizacja
Liczba szkół wyposażonych w fotowoltaikę	225	226	100	103
Przeszkoleni nauczyciele	-	-	100	141
Przeszkoleni w temacie paneli słonecznych	-	-	200	187
Liczba dzieci objętych działaniem programu	70 000	100 000	30 000	35 000

Źródło: opracowanie własne na podstawie polskapomoc.pl

Efekty podjętych działań zaobserwować można w dłuższym okresie, monitorując wskaźniki analfabetyzmu i odsetka dzieci kończących pierwsze klasy szkół podstawowych w rejonach. Niestety brak jest szczegółowych analiz dla regionów objętych wsparciem w latach 2015 i 2016, a dane dla Etiopii zebrane przez UNESCO kończą się na roku 2017. Niemniej jednak ogólny wskaźnik piśmienności dla Etiopczyków pomiędzy 15 a 24 rokiem życia rośnie, co ważne jest niemal równy dla dziewcząt i chłopców.²⁴

²⁴ UNESCO Institute of Statistics, 2020 *Literacy rate in Ethiopia*

BIBLIOGRAFIA

- Alamirew M., 2013 *Impact of foreign aid on domestic saving (Case study in Ethiopia)*
College of Business and Economics, Addis Ababa University
- Amoani S., 2017 *Progress made: Update on SDGs in Ethiopia*, The Borgen Project
- Bandstein S., 2007, „*What Determines the Choice of Aid Modalities?*”, Swedish Agency for Development Evaluation, Sweden
- Central Intelligence Agency, *The world Factbook* [cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/et.html] dostęp 04.2020
- Central Statistical Authority, 2012 *2007 Population and Housing Census of Ethiopia – Administrative Report*, Addis Ababa
- Flores L., 2013 *Development Aid to Ethiopia: Overlooking Violence, Marginalization, and Political Repression*, The Oakland Institute, Oakland
- Human Rights Watch, 2018 *Ethiopia: Events of 2018* dostęp 05.2020
- Lashitew A., 2019 *Ethiopia Will Explode if It Doesn't Move Beyond Ethnic-Based Politics*, Foreign Policy
- OCHA, 2016 „*World Humanitarian Data and Trends 2015*”, United Nations
- Plecher H., 2020 *Ethiopia: Infant mortality rate from 2008 to 2018*, statista.com dostęp 05.2020
- Polska pomoc [polskapomoc.gov.pl] dostęp 25.03.2020
- Polskie Centrum Pomocy Międzynarodowej [pcpm.org.pl] dostęp 05.2020
- SDG Center for Africa and Sustainable Development Solutions Network, 2019 *Africa SDG Index and Dashboards Report 2019*. Kigali and New York: SDG Center for Africa and Sustainable Development Solutions Network
- The Open University *Nutrition: Common Nutritional Problems in Ethiopia* [open.edu/openlearncreate/mod/oucontent/view.php?id=319] dostęp 05.2020
- The World Bank *Annual Population Growth in Etiopia* [https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.GROW?locations=ET] dostęp 05.2020
- The World Bank *Education Statistics, Country at a glance* [https://www.worldbank.org/en/country/ethiopia/overview] dostęp 05.2020

UNAIDS 2018, *Ethiopia overview*

[<https://www.unaids.org/en/regionscountries/countries/ethiopia>] dostęp 04.2020

UNESCO Institute of Statistics, 2020 *Literacy rate in Ethiopia,*

[<http://uis.unesco.org/en/country/et>] dostęp 05.2020

WHO, 2016 *Global Health Observatory Data, Life Expectancy*

[https://www.who.int/gho/mortality_burden_disease/life_tables/situation_trends/en/]

dostęp 05.2020

[<http://www.ethiopiantreasures.co.uk/pages/language.htm>] dostęp 05.2020